

ارائه مدل سرمایه اجتماعی و معماری در مجموعه‌های مسکونی مبتنی بر ساخت اجتماعی*

فرزان رسول زاده¹، آزاده شاهچراغی² و علیرضا بندرآباد³

تاریخ دریافت: 98/04/09

تاریخ پذیرش: 98/06/28

چکیده: تغییر در مقیاس سکونت از تک‌خانواری به چند خانواری و ساختار کالبدی محلات، به واسطه رشد روز افزون شهرنشینی و توجه به نیازهای مختلف در مفهوم سکونت، برنامه‌ریزان و طراحان را در طراحی مجموعه‌های مسکونی به ساماندهی فضایی از جنبه‌های مختلف شکلی و محتوایی (اجتماعی) سوق داده است. یکی از این ابعاد در حوزه اجتماعی، در قالب مفهوم سرمایه اجتماعی آورده شده است. سرمایه اجتماعی دارای ابعاد مختلفی به لحاظ عینی و ذهنی است که در مجتمع‌های مسکونی با توجه به قابلیت‌های کمی و کیفی فضاهای عمومی پرداختن به آن ضروری به نظر می‌رسد. هدف پژوهش حاضر ارائه مدلی است، جهت درک مؤلفه‌های تأثیرگذار در دو حوزه کارکردی و اجتماعی است. بنابراین سؤال تحقیق اینگونه بیان می‌شود که چگونه می‌توان با استخراج مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی در مجموعه‌های مسکونی، مؤلفه‌های کیفی طراحی و اجزاء تبیین کننده آن را در قالب یک مدل ارتباطی ارائه نمود؟ پس از تبیین مفاهیم پایه و مبانی و نظریات موجود، چارچوب نظری تبیین شده است. سنجش اعتبار مدل مذکور با توجه به کیفی بودن تحقیق، به روش اعتبار سنجی محتوایی و با پرسش و مصاحبه از 25 نفر از متخصصین حوزه‌های معماری و اجتماعی نشان می‌دهد که لایه‌های مختلف سرمایه اجتماعی، به واسطه سطح تمایلات و مشارکت اجتماعی افراد در قالب شبکه‌های اجتماعی، مجموعه‌های مسکونی را به یک کلیت واحد شهری تبدیل کرده است که نهایتاً کلیات مدل با نسبت اعتبار محتوایی (CVR) معادل 0.8 مورد تأیید قرار گرفته است.

واژگان کلیدی: مجموعه‌های مسکونی، مؤلفه‌های کیفی طراحی، مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی، مدل ارتباطی.

* این مقاله بر گرفته از رساله دکتری تخصصی نگارنده اول با عنوان «تبیین مدل ارتباطی معماری و سرمایه اجتماعی در مجموعه‌های مسکونی به منظور ارتقاء کیفیت محیط کالبدی» است که با راهنمایی نگارنده دوم و مشاوره نگارنده سوم به انجام رسیده است.

¹ گروه معماری، دانشکده هنر و معماری، واحد تهران غرب، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

² گروه معماری، دانشکده عمران و هنر و معماری، واحد علوم تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. (نویسنده مسئول)

Shahcheraghi@srbiau.ac.ir

³ گروه شهرسازی، دانشکده معماری و شهرسازی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

1- مقدمه

مسکن و معماری مسکن به دلیل ارتباط پیوسته با زندگی انسان‌ها بیشترین ظرایف و پیچیدگی‌ها را دارد. زمینه‌های تاریخی، فرهنگی، اجتماعی و محیطی از جمله عواملی هستند که در شکل‌گیری آثار معماری به ویژه مسکن بسیار مؤثرند (Ebrahimi and eslami, 2010). هر ناحیه مسکونی باید با توجه به ساختارهای گوناگون خانوادگی و نیازهای مکانی و اجتماعی خاص خود، محیطی منحصر به فرد را ارائه نماید (Asefi, 2012).

در ایران تحولات اساسی ساختارهای سیاسی، اجتماعی و فرهنگی کشور از اواسط دوره قاجار باعث دگرگون شدن بسیاری از عرصه‌های فرهنگی و اجتماعی از جمله شیوه زندگی، الگوهای رفتاری، معماری و شهرسازی گردید. این روند دگرگونی‌ها از اواخر دهه بیست و اوایل دهه سی به تدریج ایده آپارتمان نشینی به جای خانه‌های شخصی را در جامعه ایرانی رونق داد.

از آنجا که مجموعه‌های مسکونی را می‌توان به عنوان یک واحد همسایگی شهری و واجد عملکردهای مختلف اجتماعی و فرهنگی دانست، پرداختن به بعد اجتماعی مسکن اهمیت می‌یابد که می‌تواند در قالب مفهوم «سرمایه اجتماعی» در برنامه‌ریزی شهری و طراحی معماری مد نظر قرار گیرد. سنجش سرمایه اجتماعی در شهر، به عنوان بخشی از فرایند برنامه‌ریزی شهری، بازتاب میزان تحرک و پویایی نظام اجتماعی و عاملی تأثیرگذار بر ابعاد فضایی-کالبدی شهر شناخته می‌شود که با قابلیت ایجاد هم‌افزایی در بین ساکنین شهر می‌تواند موجب افزایش کارآمدی، برنامه‌ریزی و اثرگذاری معنادار آن در راستای تحقق توسعه شهری پایدار شود. شناسایی ظرفیت‌های سرمایه اجتماعی با ارزیابی عناصر اصلی نظیر مشارکت، انسجام، آگاهی، اعتماد و روابط و پیوندهای اجتماعی شهروندان (Zahedi, et al., 2008) هم به تهیه برنامه متناسب با ویژگی‌های شهر منجر می‌شود و هم تضمینی است برای اجرای بهتر برنامه‌های توسعه شهری. مفهوم «کیفیت محیط» مفهومی است که برای ترسیم توسعه رفاه در یک جامعه به کار می‌رود و منعکس کننده شرایط زندگی است (Ghaffari, et al., 2005)، مفهومی که به عنوان یکی از الزامات اولیه کیفیت

زندگی در برگیرنده احساس رفاه، آسایش و رضایت مردم از عوامل کالبدی-فضایی، اجتماعی-اقتصادی و زیست محیطی زندگیشان است. کیفیت محیط نه تنها به حوزه برآورده سازی نیازهای مادی انسانی توجه دارد، بلکه به تامین و ارتقاء ظرفیت‌های اجتماعی و توسعه‌ای اجتماعات که بر الگوهای رفتار اجتماعی آنها تأثیرگذار است نیز، توجه دارد (Rafieyan, et al., 2011). توجه به اهمیت و جایگاه دو مفهوم «سرمایه اجتماعی» و «کیفیت محیط» در کنار تحولات گسترده و عمیق برنامه‌ریزی شهری، به ویژه تغییر رویکرد و ارتقاء آن از نگاه صرفاً کالبدی به نگاهی چند بعدی و چند وجهی، موجب شده است تا با شناخت مؤلفه‌های اجتماعی-فرهنگی تأثیرگذار و سنجش و ارزیابی اجزاء و عناصر آنها، بتوان بر بسیاری از مسائل و مشکلات در راه تحقیق توسعه شهری پایدار فائق آمد (Mehdizadeh, et al., 2006).

به نظر می‌رسد مؤلفه‌های نیازهای انسانی، نظارت، انعطاف‌پذیری، خودکفایی و تنوع و انتخاب، بیش از هر چیز بر مشارکت شهروندی گروه‌های مختلف اجتماعی در عرصه‌های عمومی شهری تأکید می‌کنند، مشارکتی که به نظر می‌رسد، بر پایه حضور و دیدار چهره به چهره شهروندان در عرصه‌های عمومی شهری و انجام فعالیت و برقراری تعاملات متعارف اجتماعی از سوی ایشان در این گونه عرصه‌ها استوار باشد. به واقع این‌گونه مشارکت شهروندی در عرصه‌های عمومی شهری، تضمین‌کننده اهداف و راهبردهای اجتماعی توسعه پایدار در طراحی و برنامه‌ریزی خواهد بود (Sadeghi, et al., 2018).

با توجه به تغییرات اجتماعی و کالبدی در کلان‌شهرها، جای خالی پژوهش‌هایی که منجر به ارائه مدلی مفهومی-ارتباطی میان مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی و مؤلفه‌های معماری مجموعه‌های مسکونی (فضاهای باز و عمومی) باشد، احساس می‌شود. لذا این مقاله در پی ارائه مدلی ارتباطی بر اساس یافته‌های نظریات و دیدگاه‌های متخصصان برای فهم بهتر معماری مجموعه‌های مسکونی اجتماع‌پذیر است. بنابراین استفاده از عوامل مناسب و مؤثر کیفی در طراحی، که توسط طراح صورت می‌گیرد،

نظریه پردازانی همچون هربرت اسپنسر⁷، دورکیم⁴، شافل، هگل⁶، پارسونز، کامنز²، لنین⁸، برگر¹، لاکمن⁹، موتن¹¹، دیویس³، رادکلیف-براون¹² و . . . به مفهوم ساخت اجتماعی پرداخته‌اند که از این میان تالکوت پارسونز و امیل دورکیم به طور مفصل‌تر به آن اهتمام ورزیده‌اند و می‌توان چنین نتیجه گرفت که با بررسی دیدگاه‌های آنها می‌توان مؤلفه‌های مرتبط با مشارکت-های فردی و گروهی (کنش اجتماعی) را استخراج نمود و در قالب مفهوم سرمایه اجتماعی این مؤلفه‌ها را در مجموعه‌های مسکونی بررسی نمود تا بتوان به نقش طراح و مخاطب در ارتقاء کیفیت طراحی فضاهای عمومی در این مجموعه‌ها دست یافت.

پارسونز، «ساخت» را در عامترین معنایش، «مجموعه‌ای از روابط الگومند نسبتاً پایدار میان واحدها» در نظر می‌گرفت و چنین جمع‌بندی می‌کرد که «ساخت اجتماعی» مشخصاً عبارت است از: «نظام الگومندی از روابط اجتماعی میان کنشگران» (Parsons, 1975). او عنوان می‌کرد که این قبیل الگوهای مناسبات اجتماعی را باید به منزله الگوهای هنجاری-یعنی نهادهای اجتماعی- تلقی کرد. از نظر پارسونز نهادهای اجتماعی، چارچوب یا اسکلت یک جامعه را تشکیل می‌دهد. بنابراین، ساخت اجتماعی به لحاظ مفهومی، واقعیتی است که عناصرش را انتظارات الگومند فرهنگی‌ای تشکیل می‌دهد که نهاد اجتماعی نامیده می‌شود. نهادهای اجتماعی «الگوهای هنجاری‌ای هستند که آن چیزهایی را که در یک جامعه معین احساس می‌شود باید به عنوان شیوه‌های مطلوب، مقبول یا مورد انتظار کنش یا روابط اجتماعی در نظر گرفته شود، مشخص می‌کنند» (Parsons, 1960). از طریق نهادهاست که ساخت اجتماعی را می‌توان «نظامی از روابط الگومند میان کنشگران، بر حسب قابلیت‌هایشان برای ایفای نقش‌ها، در نسبت با دیگران» قلمداد نمود (Parsons, 1945).

دورکیم بحث واقعیات اجتماعی را مطرح می‌کند «روابط جمعی» و «مظاهر جمعی» را به عنوان عناصری تعریف می‌کند که ساخت اجتماعی با آنها ساخته می‌شود. دورکیم معتقد بود که واقعیات اجتماعی، آن دسته از شیوه‌های عمل، تفکر و احساس‌اند که در سراسر یک

نیازمند شناخت کارکردهای گوناگون در پروسه طراحی در فرایند تولید محصول (معماری) است.

همچنین در پی استخراج شاخصه‌های کیفی طراحی، که باعث ارتقا کیفیت محیط کالبدی در ارتباط با افزایش تعاملات افراد به واسطه حضورپذیری در مجموعه‌های مسکونی می‌شود، با توجه به محتوای تحقیق حاضر، فرضیه‌های آن در جهت پاسخ به پرسش اصلی تحقیق است و آن اینکه: چگونه می‌توان با استخراج شاخصه‌های سرمایه اجتماعی در مجموعه‌های مسکونی رابطه میان مؤلفه‌های کیفی طراحی و اجزاء تبیین کننده سرمایه اجتماعی را در قالب یک مدل ارتباطی تبیین کرد؟ مطرح می‌شوند.

- میان مؤلفه‌های فضاهای عمومی در مجموعه‌های مسکونی و شکل‌گیری و انباشت سرمایه اجتماعی ارتباط وجود دارد.

- میان مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی و مشارکت ساکنان در گروه‌های اجتماعی در فضاهای عمومی مجموعه‌های مسکونی ارتباط وجود دارد.

1-1- مبانی نظری، مطالعات و بررسی‌ها

2-1- ساخت اجتماعی

واژه انگلیسی «structure» ساخت از کلمه لاتین «struere» به معنای ساختن مشتق شده است. ساختن می‌تواند هم عمل ساختن چیزی معنا شود و هم حاصل پایدانی فرایند ساختن. بنابراین معنای اصلی آن با واژه‌های دیگری چون بنا کردن یا درست کردن، ارتباط می‌یابد. یک ساخت یا ساختار، ساختمان یا عمارتی بود که خصوصیات ویژه‌اش را مرهون این واقعیت بود که اجزای آن به شکل خاصی سازمان یافته‌اند. در خلال بیشتر سال‌های قرن هفدهم و هجدهم، مفهوم ساخت، این طیف معنایی را حفظ کرد. در این دوران کاربرد عمده‌اش مختص معماری و علم هندسه بود. در این حال به نظر می‌رسد، واژه ساخت، اصطلاح فنی و علمی قلمداد می‌شود که می‌تواند در رشته‌های کاملاً متفاوتی به کار گرفته شود تا با استفاده از یک الگو یا قالب مشخص، آرایش اجزای هر کل مرکب و سامان‌بندی را توصیف کند.

جامعه معین عمومیت دارند و می‌توانند بر اعضای خود نوعی «اجبار بیرونی» اعمال کنند. (Durkheim, 1895). دورکیم تحلیل خود را در مورد واقعیات اجتماعی با بررسی آنچه «واقعیات ریختی» می‌نامد، شروع می‌کند، یعنی واقعیاتی که قابل رویت است. واقعیات ریختی هم حاصل «توده‌ای از افراد است که جامعه را تشکیل می‌دهند» و هم حاصل «شیوه‌های استقرار آنها در زمین، و سرشت و صورت ظاهری همه آن چیزهایی که بر روابط جمعی آنها تأثیر می‌گذارد» (Durkheim, 1895). دورکیم به این نتیجه رسید که نخستین بعد تشکیل دهنده ساخت اجتماعی، «روابط جمعی»-مناسبات اجتماعی- است.

از نظر او «مظاهر جمعی» بعد دوم ساخت اجتماعی را تشکیل می‌دهد. مظاهر جمعی پدیده‌هایی ذهنی‌اند. این مظاهر جمعی، شامل عقاید، آراء، ارزش‌ها، نمادها و انتظاراتی است که هرچند تنها در ذهن افراد وجود دارد، اما می‌توان از فردی به فرد دیگر منتقل شود، رفتار آنها را تنظیم و بر آن نظارت کند. اگر بتوان گفت که روابط جمعی، کالبد یا بدن جامعه را می‌سازند، می‌توان گفت که مظاهر جمعی نیز ذهن یا ذهنیت جامعه را می‌سازند (Durkheim, 1893). ساخت اجتماعی یک جامعه، شامل مجموعه معینی از روابط جمعی و مظاهر جمعی، انواع دلبستگی‌ها و نظارت‌هاست که خصوصیات ویژه آن جامعه را مشخص می‌کند.

1-3- زمینه تاریخی سرمایه اجتماعی

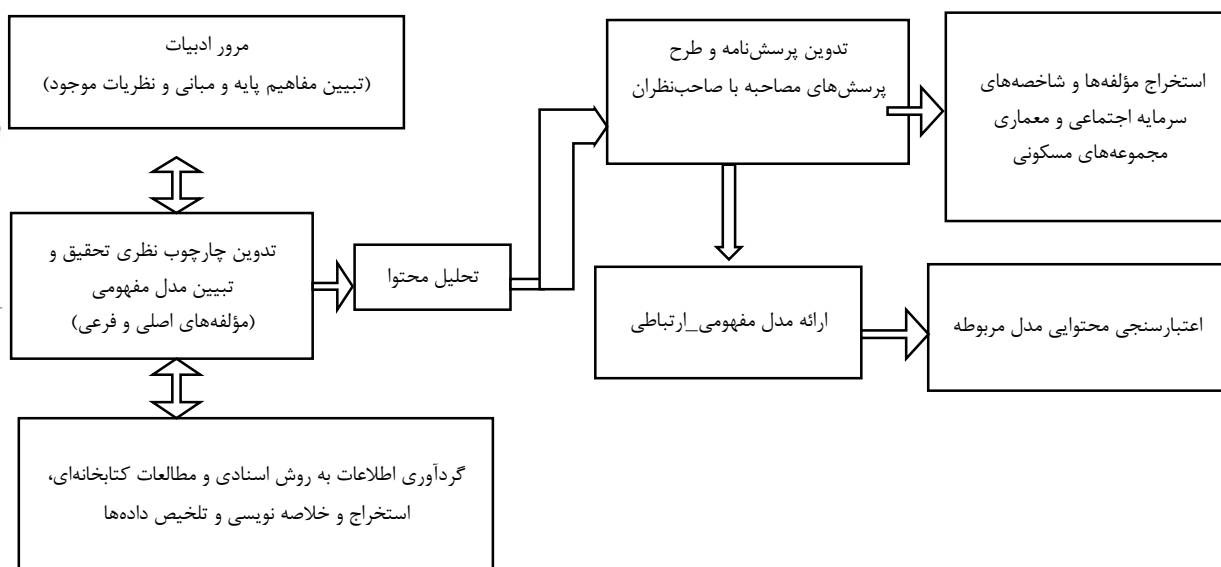
برای بررسی شیوه‌های سنجش سرمایه اجتماعی و چالش‌های پیش رو، باید نخست به ویژگی‌های اندیشه نظری سرمایه اجتماعی پرداخت، زیرا سنجش هر مفهومی بر اساس مبانی نظری صورت می‌گیرد. به این منظور، بطور خلاصه ویژگی‌های اصلی اندیشه پژوهشگران اصلی حوزه سرمایه اجتماعی بیان می‌شود. سرمایه اجتماعی یکی از چهار نوع سرمایه‌ای است که در کنار سرمایه طبیعی، سرمایه تولید شده (با دست ساز) و سرمایه انسانی، به عنوان چهار جزء تشکیل دهنده ثروت ملت‌هاست، که ایجاد، حفظ و غنا بخشیدن به اهداف اصلی توسعه پایدار به شمار می‌رود (SHarifian

sani, 2001). امروزه توسعه بیش از آنکه به سرمایه اقتصادی، فیزیکی و انسانی نیازمند باشد، به سرمایه اجتماعی نیازمند است؛ زیرا در صورت فقدان سرمایه اجتماعی، سایر سرمایه‌ها اثر بخشی خود را از دست می‌دهند (Alvani, et al., 2004).

بری ولمن و شری بارترم معتقدند که حداقل دو استفاده متفاوت از اصطلاح سرمایه اجتماعی وجود دارد که یکی از آن‌ها از سوی پاتنام به کار گرفته شده است؛ پاتنام سرمایه اجتماعی را به عنوان کیفیت گروه در نظر می‌گیرد که بخشی از آن فرهنگی و بخشی دیگر اجتماعی-ساختاری است. افرادی چون فوکویاما (1995)، لوری (1987)، هانی فان (1920) و جاکوب (1961) نیز دارای چنین اندیشه‌ای بوده‌اند. برخی چون بارت (1992) سرمایه اجتماعی را به مثابه ارزش روابط اجتماعی افراد می‌دانند. در ادبیات حمایت اجتماعی از دهه 1970 این موضوع که روابط فرد با دیگران، منبعی مهم برای حمایت عینی و ذهنی است، اصلی بدیهی به شمار می‌آید (Borgatti, at al., 1998). بسیاری، پیربوردیو، جیمز کلمن و رابرت پاتنام را از نظریه پردازان کلاسیک سرمایه اجتماعی دانسته‌اند (Field, 2003).

1-4- دیدگاه نظریه پردازان درباره مفهوم سرمایه اجتماعی

هانیفان (1916) سرمایه اجتماعی را اینگونه بیان می‌کند، "من در استفاده از مفهوم سرمایه اجتماعی به آنچه که در منابع معمولاً از سرمایه مراد می‌شود نظر ندارم و آن را صرفاً تمثیلی یا استعاری به کار می‌برم. منظورم ملک و دارایی شخصی یا پول نقد نیست، بلکه منظور من آن چیزی است که این اشیاء و مادیات ملموس را در زندگی روزمره اکثریت مردم با معنا و ارزشمند می‌سازد؛ یعنی کار خیر، دوستی، دل‌سوزی متقابل و رابطه اجتماعی گروهی از افراد و خانواده‌ها که پدید آورنده واحدی اجتماعی یا اجتماعی روستایی هستند که مرکزیت منطقی آن مدرسه به شمار می‌رود" (Piran, 2006). کلمن، مجموعه‌های مختلفی از کنش‌ها، پیامدها و روابط را سرمایه اجتماعی می‌نامد. سرمایه اجتماعی صرفاً با فراهم کردن منابع لازم، وقوع کنش‌ها را امکان‌پذیر می‌سازد (Coleman, 1998).

شکل 1- خلاصه‌ای از روش تحقیق مرتبط با موضوع مقاله

Fig. 1-Summary of research method

منفی باشند. بر عکس، هنجارهایی که تولید سرمایه اجتماعی می‌کنند اساساً باید شامل سجایی از قبیل صداقت، ادای تعهدات و ارتباطات دوجانبه باشند (Fukuyama, 2001). فوکویاما سرمایه اجتماعی را به عنوان مجموعه معینی از هنجارها یا ارزش‌های غیر رسمی (ذهنی) تعریف کرد که اعضای گروهی که همکاری و تعاون (عینی) میان آنان مجاز است در آن سهیم هستند.

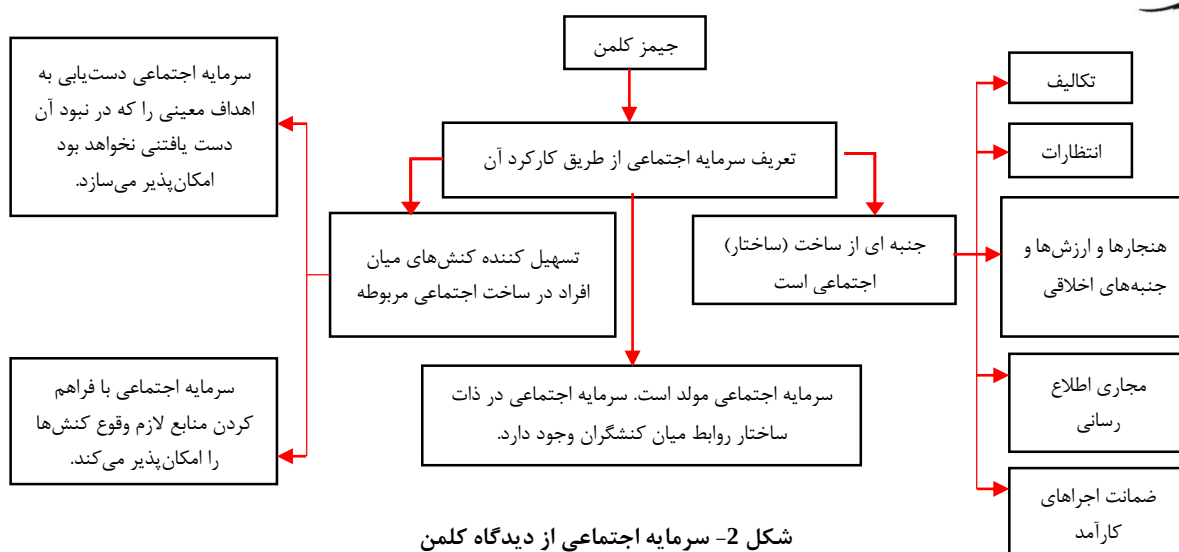
به نظر زیمل، فرایندهایی نظیر تقسیم کار فزاینده، عقلانیت مفرط، سلطه روزافزون و نظایر آن سبب پیدایش دل‌زدگی و احتیاط در روابط اجتماعی موجود در کلان شهر شده است. در حالت دل‌زدگی، فرد قادر نیست، تفاوت‌ها را دریابد. در چنین شرایطی، اهمیت زندگی از میان می‌رود، تمام امور و فعالیت‌ها یکنواخت می‌شود و رضایت از زندگی کاهش می‌یابد. به موازات افزایش افراد، روابط چهره به چهره کارکرد خود را از دست می‌دهند. به اعتقاد زیمل، نتیجه چنین شرایطی ناپایداری روابط و کاهش اعتماد اجتماعی است (Fukuyama, 2001).

نقطه آغاز هستی‌شناسی گیدنز دیالکتیک میان فعالیت‌ها و شرایط است که در زمان و مکان رخ می‌دهد. اعتماد به شیرازه زمان و مکان مربوط می‌شود.

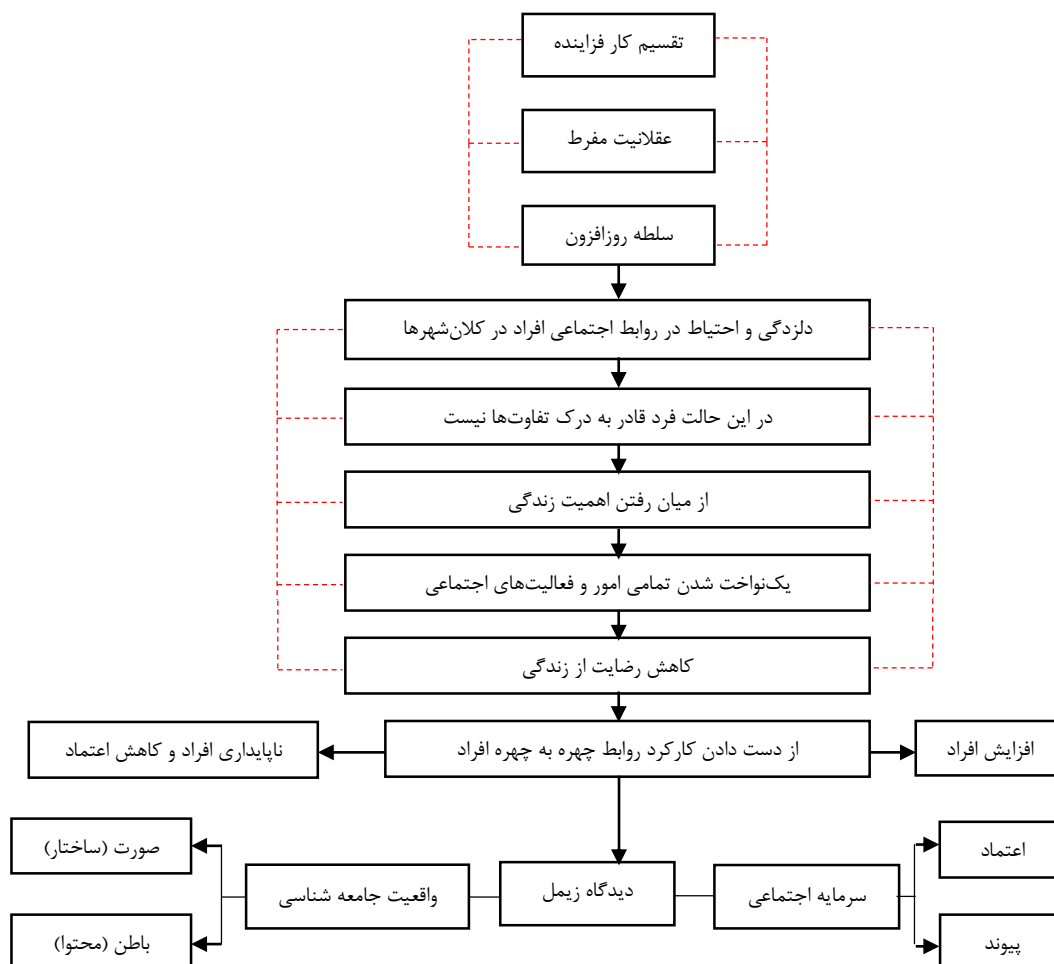
در عین حال کلمن سرمایه اجتماعی را این‌گونه تعریف می‌کند: «سرمایه اجتماعی شیء واحد نیست، بلکه انواع چیزهای گوناگونی است که دو ویژگی مشترک دارند: همه آنها شامل جنبه‌ای از ساخت اجتماعی هستند، و کنش‌های معین افرادی را که در درون ساختار هستند تسهیل می‌کند (Coleman, 1998).

به عقیده کلمن سرمایه اجتماعی بخشی از ساختار اجتماعی است که به افراد (به مثابه کنشگران) اجازه می‌دهد تا با استفاده از آن به منافع خود دست یابند. در واقع از نظر کلمن «روابط اجتماعی هنگامی پدید می‌آید که افراد کوشش کنند از منافع فردی خود بهترین استفاده را به عمل آورند و از همین رو این منابع اجتماعی-ساختاری که به واقع سرمایه‌ای برای فرد هستند، سرمایه اجتماعی در نظر گرفته می‌شود» (Coleman, 1999).

فوکویاما⁵، سرمایه اجتماعی را این‌گونه تعریف می‌کند: "سرمایه اجتماعی را به سادگی می‌توان عنوان وجود معینی از هنجارها یا ارزش‌های غیر رسمی تعریف کرد که اعضای گروهی که همکاری تعاون میان آنان مجاز است، در آن سهیم هستند، مشارکت در ارزش‌ها و هنجارها به خودی خود باعث تولید سرمایه اجتماعی نمی‌گردد، چرا که این ارزش‌ها ممکن است ارزش‌های

شکل 2- سرمایه اجتماعی از دیدگاه کلمن
Fig. 2-Coleman's view of social capital

شکل 3- سرمایه اجتماعی از دیدگاه زیمل
Fig. 3-Simmel's view of social capital

عنوان، منزلت، نسب و حسب اجتماعی نهادینه شود (Bourdieu, 1972).

با توجه به دیدگاه بوردیو پیامدهای مثبت سرمایه اجتماعی مواردی از قبیل، قابلیت تبدیل شدن به سرمایه اقتصادی، قابلیت نهادینه شدن در شبکه‌ای از روابط، قابلیت اخذ اعتبار اعضا از شبکه پشتیبان، قابلیت تثبیت یا بازتولید روابط اجتماعی است.

لین نیز بر این عقیده است که سرمایه اجتماعی، منابع نهفته در شبکه‌ها و انجمن‌هایی است که فرد عضویت آن را دارا بوده و به فرد در راستای دستیابی به منافع فردی کمک می‌کند (Lin, 2001). پاتنام سرمایه اجتماعی را مجموعه‌ای از مفاهیمی مانند اعتماد، هنجارها، و شبکه‌ها می‌داند که موجب ایجاد ارتباط و مشارکت بهینه اعضای یک اجتماع شده و در نهایت منافع متقابل آنان را تأمین خواهد کرد. از نظر پاتنام اعتماد و ارتباط متقابل اعضا در شبکه به عنوان منابعی هستند که در کنش‌های اعضا جامعه موجود است (Putnam, 2001). پاتنام بعد ذهنی سرمایه اجتماعی را اعتماد و هنجارها و بعد عینی آن را شبکه‌ها می‌داند. پاتنام تمایزی بین دو شکل اولیه سرمایه اجتماعی که عبارتند از سرمایه اجتماعی ارتباط دهنده (یا جامع) و درون گروهی (یا انحصاری) را طرح می‌نماید. سرمایه اجتماعی درون گروهی، هویت‌های انحصاری را تقویت نموده و باعث حفظ همگنی می‌شود، سرمایه اجتماعی ارتباط دهنده، افراد متعلق به تقسیمات اجتماعی متنوع را گرد هم می‌آورد. هر کدام از این اشکال برای رفع نیازهای متفاوتی سودمند است.

سرمایه اجتماعی درون گروهی، برای تقویت تعاملات خاص و انتقال همبستگی مفید است و همچنین در نقش یک نوع چسب قوی جامعه شناختی برای حفظ وفاداری درون گروهی قوی و تقویت هویت‌های مشخص، عمل می‌کند (Putnam, 2000, and Field, 2007). پاتنام با تمرکز بر روی کارکرد سرمایه اجتماعی در دستیابی به منافع جمعی بر این عقیده است که "سرمایه اجتماعی، خصایص یا مشخصات سازمان اجتماعی - یعنی مواردی چون شبکه‌ها، هنجارها و اعتماد اجتماعی - را در بر می‌گیرد که همکاری متقابل و هماهنگی در جهت منافع مشترک را تسهیل می‌کند (Putnam, 1995).

زیرا اعتماد یعنی ضمان و تعهد دادن به شخص، گروه یا نظام در طول زمان آینده (Giddens, 2006). گیدنز اعتماد را به دو شکل معرفی می‌کند: اعتماد به افراد یا نظام‌های انتزاعی که به دو نوع اعتماد اجتماعی و اعتماد مدنی (ذهنی) است و اعتماد به افراد خاص (عینی) که اعتماد بین فردی است.

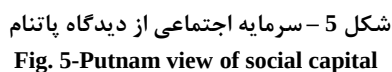
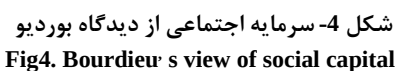
بوردیو سرمایه اجتماعی را ابزار تمایز اجتماعی دانسته است و کلمن و پاتنام آن را بیشتر به عنوان ابزار پیوند اجتماعی ارزیابی کرده‌اند. با وجود این تمایزات، هر سه نفر سرمایه اجتماعی را مشتمل بر ارتباطات فردی و کنش متقابل بین فردی، همراه به مجموعه‌های اشتراکی ارزش‌ها می‌دانند که با این ارتباطات همبسته است (Field, 2003).

بوردیو سرمایه اجتماعی را در قالب سه عنوان به نام‌های سرمایه اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی تقسیم می‌کند. از نظر او هدف از سرمایه اجتماعی، منافع و منابعی است که افراد از طریق عضویت در شبکه‌ها به دست می‌آورند و قابل تبدیل شدن به سرمایه اقتصادی است (Aleini, 2012).

از دیدگاه بوردیو، سرمایه اجتماعی، جمع منابع واقعی یا بالقوه‌ای است که حاصلی از شبکه‌ای بادوام از روابط کم و بیش نهادینه شده آشنایی و شناخت متقابل - یا به بیان دیگر، با عضویت در یک گروه - است. شبکه‌ای که هر یک از اعضای خود را از پشتیبانی سرمایه جمعی برخوردار می‌کند و آنان را مستحق «اعتبار» می‌سازد (Tajbakhsh, 2005).

به تعبیر بوردیو سرمایه اجتماعی محصول نوعی سرمایه گذاری فردی یا جمعی، آگاهانه یا ناآگاهانه است که در پی تثبیت یا بازتولید روابط اجتماعی است که مستقیماً در کوتاه‌مدت یا بلندمدت قابل استفاده هستند. برای او، پیوندهای بادوام و متراکم از اهمیت خاصی برخوردار است. چرا که میزان سرمایه اجتماعی هر فرد بستگی به تعداد روابط و میزان سرمایه (فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی) تملک شده توسط فرد در هر رابطه دارد (Field, 2003).

از نظر بوردیو سرمایه اجتماعی از تعهدات و وظایف و مسئولیت‌های اجتماعی (پیوندها و روابط اجتماعی) تشکیل می‌شود که تحت شرایطی خاص قابل تبدیل شدن به سرمایه اقتصادی است و ممکن است تحت

اجتماعی میان افراد و گروه‌ها و سازمان‌ها بالا باشد و یا بالعکس، سرمایه اجتماعی نازل وجود داشته باشد. یعنی ارتباطات و تعاملات شخصی و اجتماعی و همچنین اعتماد شخصی و اجتماعی و ارزش‌ها و هنجارها بین افراد و به صورت درون‌گروهی (تعاملات اعضای گروه با یکدیگر) و هم به صورت برون‌گروهی (تعاملات اعضای گروه‌های مختلف با یکدیگر) کاهش یافته باشد و یا این مورد نیز وجود داشته باشد که ارتباطات و تعاملات و اعتماد و ارزش‌ها و هنجارها بین افراد در سطح بالایی وجود داشته باشد، ولی همین سنج‌ها در میان گروه‌ها از مقبولیت کافی برخوردار نباشد و سطح سرمایه اجتماعی را کاهش دهد.

سرمایه اجتماعی در سطح متوسط: این نوع سرمایه اجتماعی در قالب شبکه‌های غیر رسمی اجتماعی در مجموعه‌های مسکونی شکل می‌گیرد. این شبکه‌های غیر رسمی سازمانی در قالب شبکه‌های افقی شناخته و دسته بندی می‌شوند که پیوند میان اعضا می‌تواند قوی و یا ضعیف باشد. در صورتی اهداف، آرمان‌ها و مقاصد برای اعضا شبکه دست یافتنی خواهد بود که هر دو مؤلفه های ذهنی و عینی سرمایه اجتماعی در شرایط تعادل با یکدیگر قرار بگیرند. یعنی سطح آگاهی (شخصی و اجتماعی)، اعتماد (شخصی و اجتماعی)،

ارزش‌ها و هنجارها (فرهنگ و باورها و اعتقادات) آگاهی یافته و جهت برقراری ارتباطات اجتماعی ساکنین مجموعه‌های مسکونی ظرف فعالیت‌های اجتماعی به لحاظ کیفی مهیا شود که با توجه به ارتقاء شاخص‌های کیفی محیط کالبدی جمعی و رعایت معیارهای طراحی آن (مانند انعطاف‌پذیری، خوانایی، سرزندگی و نشاط، بهداشت و پاکیزگی و...) می‌توان موجبات تقویت شبکه‌های غیر رسمی اجتماعی همسایگی را که نشأت گرفته از ارتباطات غیر رسمی است تقویت نمود. این مؤلفه‌ها در مدل ارتباطی پیشنهادی آورده شده است.

پاتنام سرمایه اجتماعی را مجموعه‌ای از پیوستگی‌های افقی میان مردم می‌داند، بر روابط و هنجارهای میان اعضای خانواده، دوستان، همکاران، محلات و ... تأکید ورزیده و برابر با سازمان‌های محلی همچون انجمن‌ها، باشگاه‌ها و گروه‌های اجتماعی است (Putnam, 1995). رهن و برهم نیز بر این عقیده‌اند که سرمایه اجتماعی رشته روابط متقابل همکارانه شهروندانی است که بر حل مشکلات با عمل جمعی تأکید دارند (Brehn and Rahn, 1997). پاتنام بعد ذهنی سرمایه اجتماعی را اعتماد و هنجارها و بعد عینی آن را شبکه‌ها می‌داند. گیدنز، بورديو، کلمن، فوکویاما و پاتنام سرمایه اجتماعی را به صورت مستقیم مورد بررسی قرار داده‌اند، که تقابل دوباره عینیت و ذهنیت در یک رابطه دیالکتیکی است که به ایجاد سرمایه اجتماعی می‌انجامد. بانک جهانی: "سرمایه اجتماعی دربرگیرنده نهادها، روابط و ارزش‌هایی است که بر کنش و واکنش بین مردم حاکم است و در توسعه اقتصادی و اجتماعی سهمی دارد. سرمایه اجتماعی در عین حال دربرگیرنده ارزش‌ها و هنجارهای مشترک لازم برای رفتار اجتماعی است که در روابط مشخص افراد در اعتماد به هم و درک مشترک مسئولیت‌های مدنی منعکس شده است. امری که جامعه را چیزی فراتر از جمع می‌سازد" (Piran, et al., 2006 and GHaffari, 2004). پیران: آن دسته از مفاهیم ملموسی که در زندگی روزمره افراد اهمیت بسیاری دارد یعنی مصاحبت، همراهی، مرادده اجتماعی بین افراد و خانواده‌ها که یک واحد اجتماعی را شکل می‌دهند. اگر یک فرد با همسایه خود ارتباط اجتماعی برقرار کند و آن دو با همسایگان دیگر ارتباط برقرار سازند، در این صورت یک انباشت از سرمایه اجتماعی به وجود آمده که خود می‌تواند نیازهای اجتماعی فرد را برآورده سازد و نشر اجتماعی این قابلیت را در خود دارد که برای پیش‌برد بهتر مقاصد زندگی در کل اجتماع عمل کند" (Piran, et al., 2006).

5-1- سطوح سرمایه اجتماعی

در نظر گرفتن سه سطح کلان، متوسط، خرد برای سرمایه اجتماعی در شبکه‌های اجتماعی را می‌توان در نظر گرفت. که سطح کلان مربوط به سرمایه اجتماعی برون سازمانی است که ممکن است میزان سرمایه

جدول 1- سطوح سرمایه اجتماعی

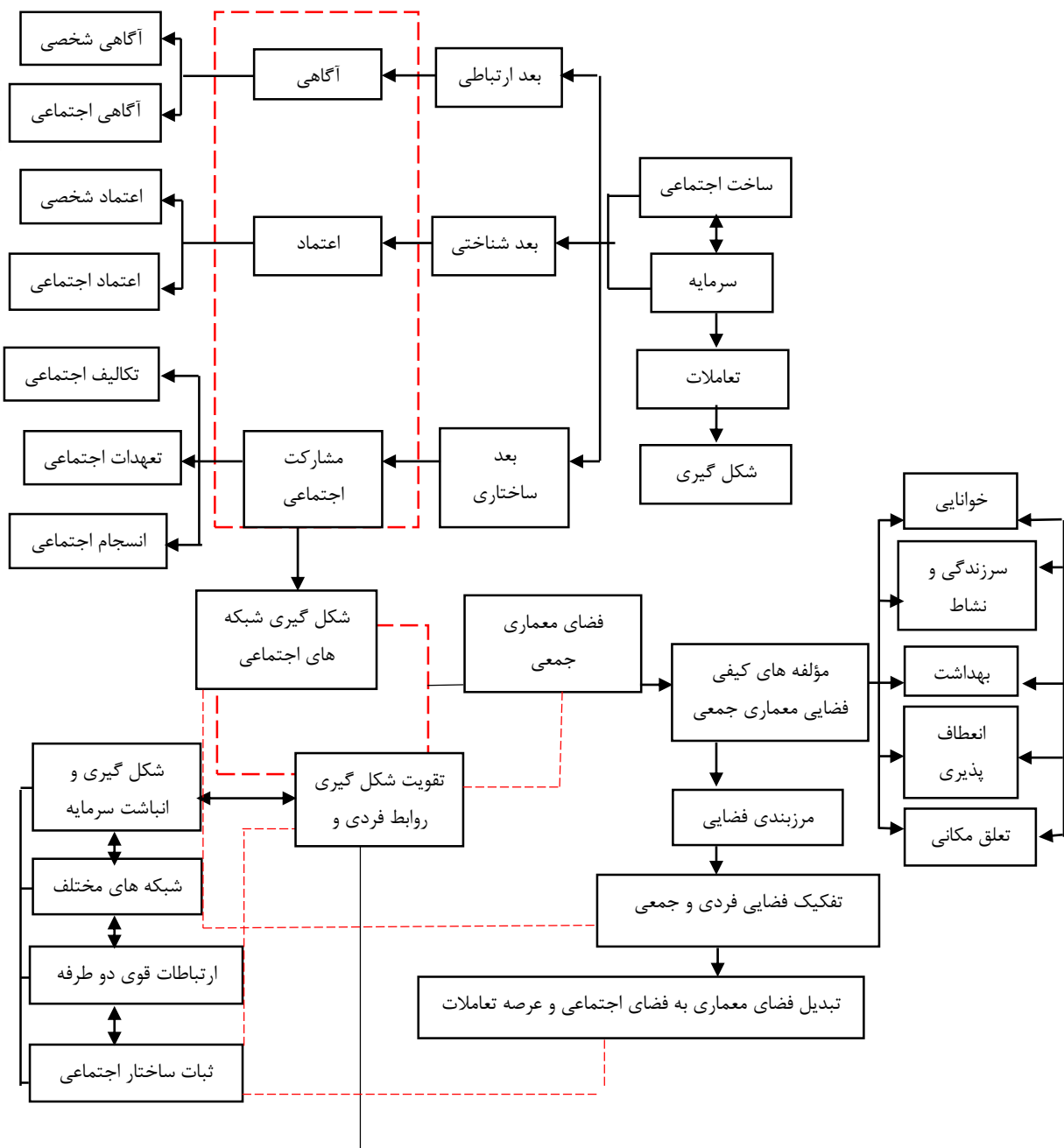
Tab. 1-Levels of social capita

ردیف	سرمایه اجتماعی در سطح کلان و متوسط	قوی	ضعیف	توضیحات
الف	سرمایه اجتماعی درون گروهی/درون سازمانی (سرمایه اجتماعی ضعیف میان افراد)			ارتباطات و تعاملات اجتماعی، اعتماد و ارزش‌ها و هنجارها میان افراد ضعیف است (عدم وجود سرمایه اجتماعی) (اعضاء، اهداف، آرمان‌ها و مقاصد مشترکی را دنبال نمی‌کنند).
	سرمایه اجتماعی برون گروهی/ برون سازمانی (سرمایه اجتماعی ضعیف میان گروه‌ها و سازمان‌ها)			انسجام و تکالیف اجتماعی و ارتباطات و تعاملات اجتماعی و اعتماد و ارزش‌ها و هنجارها میان گروه‌ها و سازمان‌های مختلف ضعیف است (عدم وجود سرمایه اجتماعی) (گروه‌ها و سازمان‌ها، اهداف، آرمان‌ها و مقاصد مشترک را دنبال نمی‌کنند).
ب	سرمایه اجتماعی درون گروهی/ درون سازمانی (سرمایه اجتماعی قوی میان افراد)			ارتباطات و تعاملات اجتماعی، اعتماد و ارزش‌ها و هنجارها میان افراد قوی است (اعضاء، اهداف، آرمان‌ها و مقاصد مشترکی را دنبال می‌کنند) (وجود سرمایه اجتماعی)
	سرمایه اجتماعی برون گروهی/ برون سازمانی (سرمایه اجتماعی ضعیف میان گروه‌ها و سازمان‌ها)			انسجام و تکالیف اجتماعی و ارتباطات و تعاملات اجتماعی و اعتماد و ارزش‌ها و هنجارها میان گروه‌ها و سازمان‌ها ضعیف است. (گروه‌ها و سازمان‌ها، اهداف، آرمان‌ها و مقاصد مشترک را دنبال نمی‌کنند).
ج	سرمایه اجتماعی درون گروهی/ درون سازمانی (سرمایه اجتماعی قوی میان افراد)			ارتباطات و تعاملات اجتماعی، اعتماد و ارزش‌ها و هنجارها میان افراد قوی است (اعضاء، اهداف، آرمان‌ها و مقاصد مشترکی را دنبال می‌کنند) (وجود سرمایه اجتماعی)
	سرمایه اجتماعی برون گروهی/ برون سازمانی (سرمایه اجتماعی قوی میان گروه‌ها و سازمان‌ها)			ارتباطات و تعاملات اجتماعی، اعتماد و ارزش‌ها و هنجارها میان گروه‌ها و سازمان‌ها قوی است (گروه‌ها و سازمان‌ها، اهداف، آرمان‌ها و مقاصد مشترکی را دنبال می‌کنند) (وجود سرمایه اجتماعی)
د	سرمایه اجتماعی درون گروهی/ درون سازمانی (سرمایه اجتماعی ضعیف میان افراد)			ارتباطات و تعاملات اجتماعی، اعتماد و ارزش‌ها و هنجارها میان افراد ضعیف است (اعضاء، اهداف، آرمان‌ها و مقاصد مشترکی را دنبال نمی‌کنند)
	سرمایه اجتماعی برون گروهی/ برون سازمانی (سرمایه اجتماعی قوی میان گروه‌ها و سازمان‌ها)			ارتباطات و تعاملات اجتماعی، اعتماد و ارزش‌ها و هنجارها میان گروه‌ها و سازمان‌ها قوی است (گروه‌ها و سازمان‌ها، اهداف، آرمان‌ها و مقاصد مشترکی را دنبال می‌کنند) (وجود سرمایه اجتماعی)

جدول 2- مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی در مجموعه‌های مسکونی

Tab. 2-Elements of social capital in residential complex

مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی	سطح	گونه‌های شبکه	شاخص‌ها و معیارهای ذهنی مرتبط با سرمایه اجتماعی
ارتباطی	خرد	شبکه افقی	وجود آگاهی فردی جهت برقراری تعاملات و روابط فردی در یک نهاد کوچک مانند خانواده و اعتماد و میزان آگاهی از مشکلات و مسائل همسایگان و مشکلات و مسائل مربوط به ساختمان
	متوسط	شبکه افقی	وجود آگاهی و اعتماد فردی و اجتماعی جهت برقراری تعاملات و روابط جمعی در شبکه‌های غیر رسمی بین افراد (چند فرهنگی بودن همسایگان) یک سازمان یا شبکه (در این تحقیق ارتباطات همسایگی در مجموعه-های مسکونی)
ساختاری	کلان	شبکه عمودی	داشتن آگاهی و اعتماد اجتماعی و فردی جهت برقراری تعاملات و روابط جمعی در شبکه‌های رسمی بین گروه‌ها و انجمن‌ها و بین افراد مانند: انجمن‌های مختلف و یا سازمان‌های غیر دولتی و دولتی یا یکدیگر
	خرد	شبکه افقی	داشتن تعهد فردی در رابطه با تعاملات و ارتباطات بین افراد نزدیک به هم و صمیمی (نهاد کوچک خانواده)
	متوسط	شبکه افقی	داشتن تعهد، انسجام و تکالیف فردی و اجتماعی بین افراد
شناختی	کلان	شبکه عمودی	داشتن تعهدات و تکالیف اجتماعی بین گروه‌ها و سازمان‌ها
	خرد	شبکه افقی	داشتن اعتماد، ارزش‌ها و هنجارها، اهداف مشترک، منافع شخصی
	متوسط	شبکه افقی	داشتن اعتماد، ارزش‌ها و هنجارها، اهداف مشترک، منافع شخصی و گروهی بین افراد
	کلان	شبکه عمودی	داشتن اعتماد، ارزش‌ها و هنجارها، اهداف مشترک، منافع شخصی و گروهی بین افراد سازمان‌ها از نظر چندفرهنگی بودن

شکل 6- مدل مفهومی پژوهش
Fig. 6-Conceptual research model complex

2- روش تحقیق

جامعه‌شناسی انجام شده است. نتایج حاصل از مطالعات کتابخانه‌ای از طریق تحلیل محتوا منجر به تدوین و ارائه مدلی اولیه و ابتدایی شد که نهایتاً از طریق مصاحبه با محققین و تحلیل محتوای نتایج مربوطه مدل تدوین شده تکمیل و ارزیابی خواهد شد. نوع روش تحقیق کیفی و از نوع تحلیل محتواست. از آنجایی که هدف پژوهش

به منظور گردآوری داده‌ها دو رویکرد روش اسنادی (کتابخانه‌ای) و میدانی وجود دارد که پژوهش حاضر از هر دو رویکرد بهره گرفته است. در رویکرد کتابخانه‌ای از مطالعه کتب و مقالات فارسی و انگلیسی بهره گرفته و در رویکرد میدانی نیز پرسشنامه و مصاحبه با متخصصین و صاحب‌نظران و محققین مسائل معماری و

حاضر ارائه مدلی ارتباطی بین مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی و طراحی مجموعه‌های مسکونی است از این حیث، هدف کاربردی خواهد بود. برای محاسبه هماهنگی درونی ابزار اندازه‌گیری، در این تحقیق پرسشنامه، از فرمول محاسبه ضریب آلفای کرونباخ بهره برده شده است. در این گونه ابزارها، پاسخ هر سؤال می‌تواند مقادیر عددی مختلف را اختیار کند. سنجش رابطه میان سرمایه اجتماعی و معماری فضاهای جمعی و عمومی مجموعه‌های مسکونی از 3 شاخص کارکردی فیزیکی، اجتماعی و کیفی طراحی جهت استخراج مؤلفه‌ها و معیارهای سرمایه اجتماعی و معماری استفاده شده است که هر کدام از این شاخص‌ها از تعدادی گویه سنجش شده است. مقدار آلفای آزمون پس از ورود و تحلیل داده‌ها در جدول شماره 4 آورده شده است. اگر ضریب آلفا بیشتر از 0.7 باشد، پرسشنامه از پایایی قابل قبول برخوردار است. در آزمون فوق ضریب آلفای کرونباخ برای مجموعه سوالات مؤلفه کارکردهای فیزیکی فضاهای جمعی 0.836 و برای مجموعه سوالات مؤلفه کارکردهای محتوایی (اجتماعی) فضاهای جمعی 0.869 و برای مجموعه سوالات کارکردهای مؤلفه‌های کیفی طراحی فضاهای جمعی 0.875 است که پایایی قابل قبولی دارد. (پرسشنامه‌ای در 23 گویه، بر اساس طیف پنج گزینه‌ای لیکرت و جامعه آماری 140 نفری از ساکنان مجموعه‌های مسکونی، و حجم نمونه 103 نفری بر اساس جدول مورگان انتخاب شد) این گویه‌ها در قالب جدول شماره 3 آورده شده است.

نمونه‌های کارشناسی و تخصصی: در این روش پژوهشگر برای کسب آراء و نظرات درباره موضوع پژوهش اعم از بنیادی و کاربردی به گروهی از متخصصان، کارشناسان و صاحب نظران موضوع پژوهش مراجعه می‌کند و تمام یا بخشی از جامعه آماری آن تخصص را مورد بررسی قرار می‌دهد. در صورتی که پژوهشگر بخواهد از بین جامعه، تعدادی نمونه انتخاب نماید، باید حتی‌المقدور از روش انتخاب تصادفی استفاده کند. در این حالت پژوهشگر باید اولاً بدون توجه به افراد خاص و در چهارچوب حجم نمونه، همه افرادی که در دسترس قرار دارند را انتخاب نماید (بدون آنکه تمایزی بین آنها قائل شود). ثانياً همه

آنها دارای صفت یکسان و مشترک تخصص در موضوع مورد پژوهش باشند (Hafeznia, 2018).

2-1- نحوه ارزیابی روایی محتوایی

اعتبار هیچ مدلی نمی‌تواند مطلق باشد، اما خبرگان می‌توانند اعتبار مدل را با ذهنیت خود تأیید یا رد کنند. لاوش¹⁰ (1975)، روش پانل ارزیابی محتوایی را این گونه تشریح کرده است؛ برای داوری درباره کلیات مدل و اجزای آن در حوزه تخصصی، باید تعدادی از متخصصان حوزه تحقیق انتخاب شوند و از تک تک آنها درخواست شود، در خصوص کلیات و هر یک از اجزای مدل، یکی از سه گزینه زیر را انتخاب نمایند:

- بی اهمیت/ غیر کاربردی است.
- می‌تواند باشد، ولی ضروری نیست.
- مهم/ بسیار کاربردی است.

بنابراین به منظور اعتبارسنجی مدل طراحی شده، در این تحقیق پرسشنامه‌ای محقق ساخته تهیه شد تا نظر خبرگان در خصوص اجزای مدل و روابط بین آنها اخذ شود.

پس از آن باید با استفاده از رابطه زیر، رتبه اعتبار محتوایی CVR، هر یک از موارد به صورت جداگانه محاسبه و گزارش شد.

$$CVR = \frac{ne - \left(\frac{N}{2}\right)}{N/2}$$

در این رابطه N تعداد کل شرکت کنندگان در پانل و ne تعداد افرادی است که گزینه مهم/ بسیار کاربردی را انتخاب کرده‌اند. چنانچه تمام شرکت کنندگان گزینه سوم را انتخاب کنند، CVR برابر با 1 و اگر نیمی از افراد گزینه سوم را انتخاب نمایند، CVR برابر صفر است، بدین ترتیب در صورتی که بیش از نیمی از شرکت کنندگان و کمتر از همه آنها این گزینه را انتخاب کنند، CVR عددی بین صفر تا 1 خواهد بود که بسته به تعداد افراد شرکت کننده در پانل، حداقل مقدار قابل قبول برای تأیید محتوای مدل، بر اساس جدول 4 است. همان طور که در جدول 4 مشاهده می‌شود با افزایش تعداد خبرگان، حداقل CVR مورد نیاز کاهش می‌یابد، با توجه به پانل

25 نفری خبرگان این تحقیق، رتبه اعتبار محتوایی حاصل برای کلیه اجزای مدل بزرگتر-مساوی 0.8 درصد به دست آمد، بدین ترتیب اعتبار مدل پیشنهادی از دید خبرگان به تأیید می‌رسد.

جدول 3- توزیع درصد پاسخ‌گویان بر اساس گویه‌ها

Tab. 3- Presentage of respondent's distribution based on items of questions

دسته‌بندی گویه‌ها بر اساس کارکردشان	گویه‌ها (مؤلفه‌ها و معیارهای ذهنی و عینی مرتبط با سرمایه اجتماعی و معماری فضاهای جمعی در مجموعه‌های مسکونی)	ابزار گردآوری اطلاعات	بسیار زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم
کارکردهای فیزیکی فضاهای جمعی	فضای جمعی به عنوان فضایی برای انجام فعالیت‌های اجتماعی (فرهنگی، ورزشی همگانی و...) فضای جمعی به عنوان فضایی برای گذران اوقات فراغت فضای جمعی، فضایی جهت گفت‌وگو و دیدارهای روزانه میزان تأثیر تفکیک فضایی بر میزان تمایل افراد به حضور و مکث در فضای جسمی میزان بهداشت و پاکیزگی فضای جمعی	پرسشنامه محقق ساخته	8	27	40	26	2
			5	14	58	19	7
			12	6	17	46	22
			44	33	14	7	5
			1	37	32	21	12
کارکردهای محتوایی (اجتماعی) فضاهای جمعی	میزان رابطه بندی فرد با گروه‌های مختلف میزان حضورپذیری افراد در گروه‌های مختلف جمعی میزان و نوع فعالیت‌های تعریف شده در فضاهای جمعی با توجه به موقعیت سنی و جسمی افراد میزان تأثیر نوع فعالیت‌های گروهی و جمعی به حضورپذیری افراد در این فضاها. میزان تأثیر کیفیت فضاهای جمعی در مجموعه‌های مسکونی به ارتقاء تعاملات اجتماعی در فضا. میزان احساس تعلق مکانی افراد به فضاهای جمعی میزان گفت‌وگو و دیدارهای روزانه با همسایگان میزان ارتباط با طبیعت و میزان استفاده از فضای سبز	پرسشنامه محقق ساخته	24	34	23	9	13
			15	41	23	14	10
			7	33	29	20	14
			8	40	39	11	5
			20	45	21	5	12
			8	13	28	25	29
			27	43	20	5	8
			19	47	21	7	9
کارکرد مؤلفه‌های کیفی طراحی فضاهای جمعی	میزان خوانایی و دسترسی آسان به فضاهای جمعی میزان انعطاف‌پذیری فضاهای جمعی با توجه به نوع فعالیت‌های فردی و گروهی افراد در این فضاها. تمایز کارکرد فضای جمعی با توجه به نوع فعالیت‌ها. میزان تعاملات اجتماعی افراد با توجه به کیفیت طراحی فضاهای جمعی. میزان نظارت مدیریت مجموعه و افراد بر فضاهای عمومی و فعالیت‌های انجामी (داشتن امنیت فیزیکی، روانی برای بهره‌برداران) امکان ایجاد کاربری‌های متنوع و متجانس برای فعالیت‌های سنی مختلف در فضا تعداد و تراکم افراد در فعالیت‌های گروهی و جمعی میزان تجهیزات و امکانات ورزشی در فضاهای جمعی میزان رضایتمندی همسایگان از تعبیه فضاهای عمومی سر پوشیده	پرسشنامه محقق ساخته	29	7	20	38	9
			10	22	36	22	13
			17	26	41	13	6
			31	27	35	19	9
			13	27	35	15	11
			16	29	29	17	6
			24	40	29	4	3
			24	48	21	7	3
			20	20	20	23	26
			38	40	5	14	5

جدول 4- حداقل CVR قابل قبول جهت تأیید محتوای مدل
Tab.4-CVR minimum acceptable to confirm model

تعداد کل اعضای پانل	حداقل مقدار روابی
5-7	0.99
8	0.75
9	0.78
10	0.62
11	0.59
12	0.56
13	0.54
14	0.51
15	0.49
20	0.42
25	0.37
30	0.33
35	0.31
40	0.29

جدول 5- ویژگی‌های جامعه آماری حاضر در پانل متخصصان
Tab.5-Characteristics of the statistical community present in the panel of experts

سن	مشخصات و ویژگی‌های جامعه آماری افراد در پانل متخصصان
30-45	
میزان تحصیلات مصاحبه شونده‌گان	کارشناس ارشد - دانشجوی دکتری - دکتری
رشته های تحصیلات مصاحبه شونده‌گان	معماری/جامعه شناسی

3- نتایج و بحث

برای مشخص کردن مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی در طراحی مجموعه‌های مسکونی و همچنین جهت تبیین هدفمند و جامع و کامل سرمایه اجتماعی در این مجموعه ها به نظر بایستی به سوالات زیر پاسخ داده شود.

1- کدام نوع از سرمایه اجتماعی، (درون گروهی یا برون-گروهی) در شبکه‌های اجتماعی مجموعه‌های مسکونی مد نظر است؟

2- کدامیک از مؤلفه‌های ساختاری، ارتباطی و شناختی سرمایه اجتماعی در مجموعه‌های مسکونی مد نظر است؟

3- کدام گونه از شبکه‌های غیر رسمی اجتماعی در مجموعه‌های مسکونی مد نظر است؟ شبکه‌های فرعی یا شبکه های اصلی.

جدول 6-سوالات مطرح شده در پانل متخصصان
Tab.6-Asked questions in the panel of experts

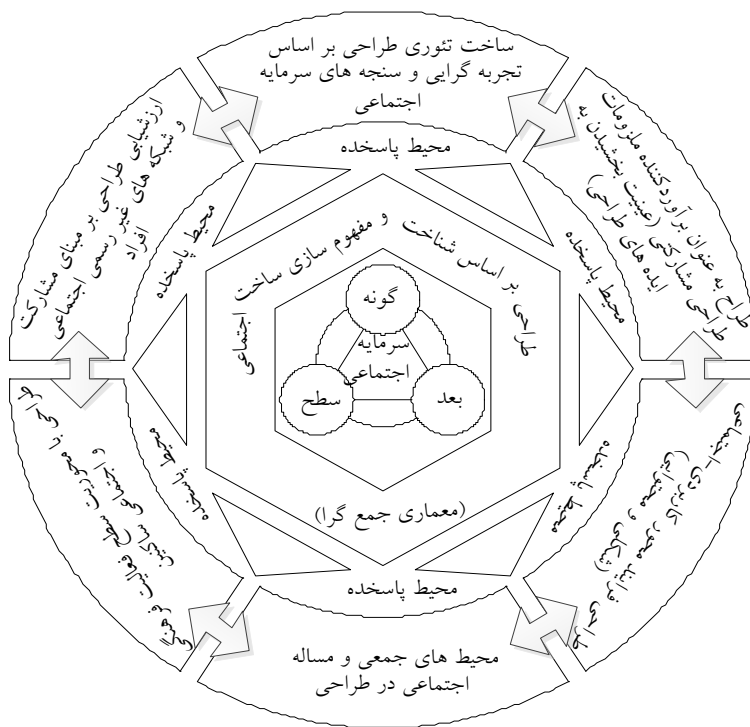
سوالات مطرح شده در پانل ارزیابی محتوایی	نتایج به دست آمده از پانل ارزیابی	وضعیت (تأیید/عدم تأیید)
نظرتان در مورد کلیات مدل پیشنهادی (سرمایه اجتماعی و معماری در مجموعه‌های مسکونی) چیست؟	0.7	تأیید مناسب
نظرتان در مورد تقسیم‌بندی مدل پیشنهادی به سرمایه اجتماعی و شاخص‌های کیفی طراحی معماری در مجموعه‌های مسکونی چیست؟	0.6	تأیید مناسب
نظرتان در مورد مؤلفه‌ها و اجزای مدل پیشنهادی چیست؟	0.7	تأیید مناسب
به نظرتان روابط درونی عناصر اصلی در مدل پیشنهادی تا چه اندازه مرتبط در نظر گرفته شده‌اند؟	0.5	تأیید
به نظرتان تا چه اندازه در مدل پیشنهادی عناصر اصلی و عناصر فرعی (ریز عناصر) کافی و مناسب در نظر گرفته شده است؟	0.8	تأیید بسیار قوی

با توجه به کلیات چارچوب تحقیق که بر اساس ابعاد مختلف سرمایه اجتماعی شکل گرفته است. در مجموعه-های مسکونی طراحی بر اساس شناخت و مفهوم سازی ساخت اجتماعی و ظرفی برای انجام فعالیت‌های مشارکتی ساکنین- ضرورت پیدا می‌کند. به همین منظور اجزای سرمایه اجتماعی در سه بعد و سطح ارتباط هر یک با زیر مؤلفه‌های مربوط به آن مؤلفه در نمودارهای مربوطه آورده شده است. بنابراین در مدل مربوطه می‌توان ریزمؤلفه‌ها را به عنوان اجزاء و عناصر تبیین کننده سرمایه اجتماعی در نظر گرفت. این عناصر را می‌توان در محیط مورد آزمون (مجموعه‌های مسکونی) و در جامعه آماری مورد نظر مورد ارزیابی قرار دارد و به اندازه‌گیری کمی برای هر یک از اجزاء و عناصر دست یافت. این عناصر به صورت مفصل تر و مشروح تر در شکل شماره 7 آورده شده است.

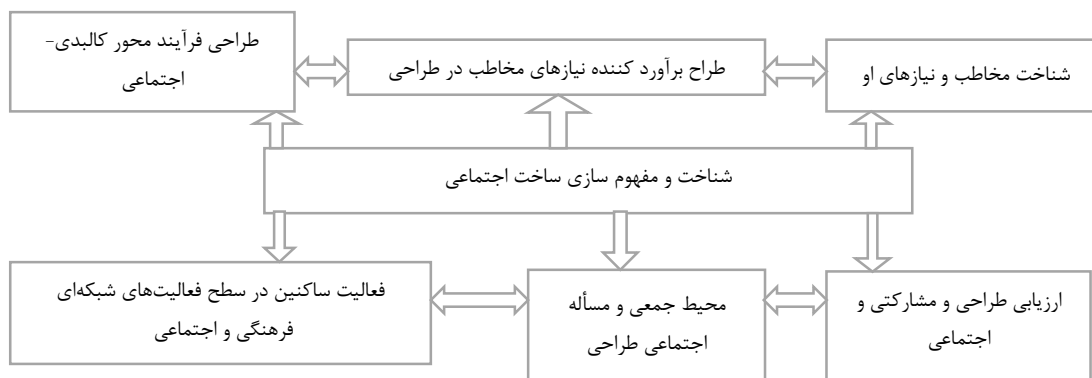
پس از تبیین اجزاء و عناصر سرمایه اجتماعی و استخراج مؤلفه‌های اصلی و فرعی با ایجاد پیوند و رابطه میان این مؤلفه‌ها و ایجاد پیوند و رابطه میان مؤلفه‌ها، مؤلفه‌های

در فرایند مرتبط سازی مفاهیم اصلی به مفاهیم و عناصر فرعی، عناصر بایستی در سطح، گونه و بعد بررسی شوند. در فرایند مفهوم سازی ساخت اجتماعی مجموعه های مسکونی که در اینجا مطرح است.

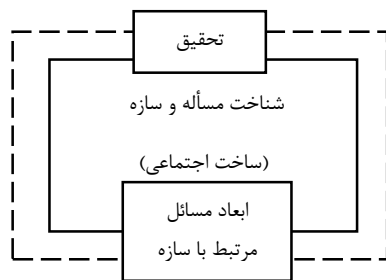
اصلی، محور اصلی قرار گرفته و مقولات و عناصر فرعی در زیرمجموعه آن قرار می گیرند و این پیوند در سطوح طبقه بندی شده کلان، متوسط و خرد قرار گرفته است که در گام بعدی مؤلفه های فرعی تر در سطح پایین تر این مؤلفه ها قرار می گیرند که با توجه به مجموعه های مسکونی و جامعه آماری مرتبط با آن استخراج می شود.

شکل 7- چارچوب نظری، مؤلفه های کیفی طراحی معماری و سرمایه اجتماعی شکل گرفته در مدل نهایی
Fig. 7-Frame work, Elements of quality architecture design and social capital is formed in final model

شکل 8- عنصر اصلی و ریز عناصر شناخت و مفهوم سازی ساخت اجتماعی
Fig. 8-The main and sub elements of understanding and conceptualizing social construction

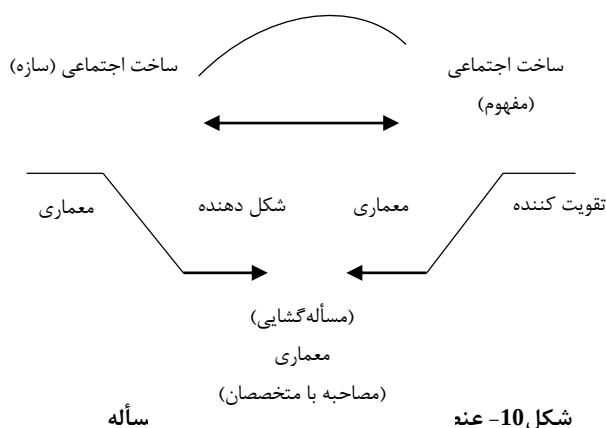
شکل ۹- عنصر اصلی و محتوای شناخت مسأله و ریز عناصر

(جزئی) آن در طراحی مجموعه‌های مسکونی

Fig.9-The main elements and expression of problem and sub elements in design of residential complex

عنصر اصلی که به عنوان تبیین کننده شناخت مسأله آورده شده است، بایستی بین عناصر جزئی خود ارتباط برقرار کند و بیانگر خصوصیات و ویژگی‌های زیرمجموعه‌های خود باشد. زیرمجموعه تحقیق که برآورنده اطلاعات لازم و کافی و مورد نیاز جهت تکمیل محتوا و ارزیابی آن در مراحل بعد خواهد بود. شامل مطالعات اسنادی- کتابخانه‌ای و میدانی است. موضوع ابعاد مسائل مرتبط با ساخت اجتماعی، مربوط می‌شود. این تقسیم‌بندی مسائل طبق نظر مصاحبه شوندگان (متخصصان جامعه شناسی) در موضوع کنش اجتماعی انجام شده است.

مسأله‌یابی (مصاحبه با متخصصان)

شکل ۱۰- عنده

گشایی و زیرعناصر (جزئی) آن

Fig.10. The main and sub elements of problem-finding and problem-solving

عناصر فرعی شامل شناخت مخاطب و نیازهای او-طراح به عنوان برآورنده نیازهای طراحی- طراحی فرایند محور کارکردی-اجتماعی و کالبدی، ارزیابی طراحی مشارکتی و اجتماعی، محیط جمعی و مسأله اجتماعی و طراحی و فعالیت در سطوح فعالیت‌های شبکه‌ای فرهنگی و اجتماعی است. هر کدام از این عناصر فرعی خود، می‌توانند دارای زیرمجموعه‌های ریزتر و جزئی‌تری باشند. در اینجا دو نوع دیدگاه را می‌توان پیشنهاد نمود. دیدگاه اول مشخصاً مربوط به نقش طراح در ایجاد یک فضای مشارکتی و اجتماعی و همگانی در مجموعه‌های مسکونی است. در صورت رعایت مفاهیم اجتماعی‌گرایی فرایند تولید محصول و یا به عبارتی فرایند منجر به محصول شاخص خواهد بود.

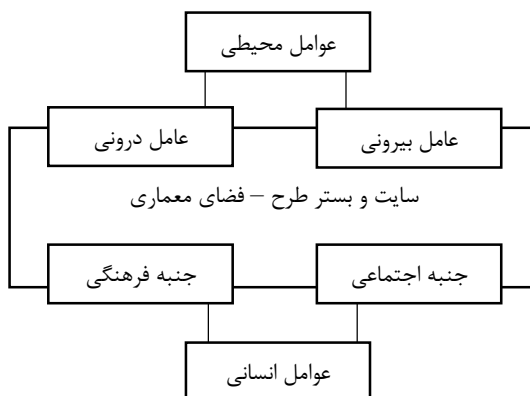
طراح از طریق مصاحبه و دانسته‌های شاخص خود در حوزه‌های اجتماعی به شناخت مخاطب و نیازهای او اهتمام می‌ورزد، و نقش برآورنده نیازهای او در طراحی را دارد. از آنجایی که مخاطبان به تنهایی و به علت عدم برخورداری از تخصص و صلاحیت‌های لازم، بر اساس برآوردن نیازهای خود قادر به طراحی و ساخت محیط زندگی خود است. لذا دیدگاهی صرفاً مخاطب‌محور وجود نخواهد داشت. دیدگاه دوم که در واقع دیدگاه مقبول در این تحقیق است، دیدگاه مشارکتی طراح و مخاطب (ساکنان مجموعه‌های مسکونی) است. که در این دیدگاه طراحی را در حوزه تجربه‌گرایی می‌توان جای داد. در این دیدگاه مخاطبان و بهره‌برداران نقشی فعال دارند و محقق از طریق مصاحبه و پرسشنامه و دیگر ابزار گردآوری اطلاعات، مسائل مربوط به حضورپذیری و مشارکت در گروه‌ها و انجمن‌های غیر رسمی و مدیریتی و ... و همچنین تبیین شاخص‌های کیفیتی محیط جمعی مبادرت به گردآوری اطلاعات خواهد کرد. در این فرایند طراح و مخاطب هر دو در تولید محصول مشارکت دارند. در این میان به نظر می‌رسد بررسی فعالیت‌های افراد و نقد و بررسی نمونه‌های موردی در ارتباط با شناخت مسأله و همچنین گونه‌بندی‌های شکلی و محتوایی مجموعه‌های مسکونی می‌تواند بسیار مفید و منحصر به فرد باشد.

در طراحی معماری بستر طرح می‌تواند کلیه عوامل درونی و بیرونی طراحی باشد که مسأله و حل آن نیز می‌تواند از عناصر اصلی طراحی باشد که در فرایند طراحی بسیار مهم است. سایت طراحی معماری یا همان بستر طرح با توجه به توضیحات بالا با جنبه‌های انسانی محیطی و اجتماعی و فرهنگی و امثالهم و در مورد شاخص‌های ادراکی و کیفی معماری می‌تواند به مؤلفه‌های انعطاف‌پذیری، عملکرد مدیریتی، تعلق مکانی، امنیت، خوانایی، و . . . تقسیم‌بندی شود. که در نهایت با برقراری رابطه مثبت بین متغیرها و مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی و معماری تولید و شکل‌گیری محصول که همان مجموعه‌های مسکونی جمع‌گرا و مشارکتی است، منجر خواهد شد. مدل تدوین شده، مدل ارتباطی معماری و سرمایه اجتماعی بر پایه ساخت اجتماعی، نام-گذاری شده است. در این مدل معماری مجموعه مسکونی که بر مبنای فعالیت اجتماعی افراد مد نظر بوده و در قالب بهره‌گیری از سنجه‌های سرمایه اجتماعی در سه بعد، شناختی، ارتباطی، ساختاری و سطح تجمیع و گونه‌های شبکه‌های مشارکتی حاصل گردیده است. که نهایتاً محصول تحقیق مور نظر است. برای رسیدن به این محصول عناصر اصلی و محتوایی از دیدگاه صاحب‌نظران استخراج شده و عناصر فرعی در کنار آن‌ها شکل گرفته‌اند که با توجه به ویژگی‌های آن‌ها پیوند و ارتباط بین آنها به صورت نظاممند و یکپارچه اتفاق افتاد است.

4- نتیجه‌گیری

حضورپذیری و ارتقاء کیفیت در فضاهای باز عمومی در مجموعه‌های مسکونی، به طور مستقیم تحت تأثیر فعالیت‌های ساکنان این مجموعه‌ها قرار دارد. این مهم در میزان رضایتمندی ساکنان در مجموعه‌های مسکونی نیز مرتبط است. در مجموعه‌های مسکونی در کلان‌شهرها و به ویژه در تهران به علت تراکم جمعیتی و ساختمانی بالا توجه به فضاهای باز عمومی از اهمیت بالایی برخوردار است، که در تحقیق حاضر با هدف استخراج مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی که بر میزان مشارکت افراد در ارتقاء مؤلفه‌های کیفی طراحی فضاهای باز عمومی تأثیر می‌گذارند، انجام گردیده است.

در هر دو مورد مسأله‌یابی و مسأله‌گشایی بنابر تحلیل پرسشنامه‌ها و مصاحبه‌های انجام شده با صاحب‌نظران مرتبط با معماری، و معماری به عنوان ظرف فعالیت‌های انسانی و ساخت اجتماعی در مقیاس کلی‌تر (سازه) و سرمایه اجتماعی نشأت گرفته از سازه به عنوان یک مفهوم و ارتقاء دهنده و تحکیم‌کننده روابط اجتماعی مخاطبان و بهره‌برداران بر مبنای تفکر محتوایی (اجتماعی) خویش و همچنین سطح فعالیت‌های اجتماعی خود و انتظارات محیطی، مسائل را در غالب انتقادات و معضلات بیان می‌کنند. مانند عدم وجود فضای جمعی برای بازی کودکان و یا استراحت و گفتگوی والدین و همسایه‌ها و در سطحی بالاتر دیدگاه مبتکرانه طراح با معضلاتی که دارد، چگونه برخورد کند، مانند انتخاب گونه‌های شکلی مناسب جهت برخورداری افراد از ظرف فعالیت‌های اجتماعی و مراودات و ارتباطات همسایگی و . . .

شکل 11- عنصر اصلی سایت و بستر طرح (فضای معماری) و عناصر زیرمجموعه آن

Fig.11-The main and sub elements of site (architectural spaces)

فضای معماری به عنوان ظرف دربرگیرنده فعالیت‌های اجتماعی و عنصر اصلی‌ای که از نتایج مصاحبه‌های انجام گرفته با متخصصان در این پژوهش حاصل شده است، طراح بایستی به فرایند طراحی مشارکت‌محور و جمع‌گرا و اجتماع‌پذیر، به ریزمسأله‌ها و مقوله‌های اصلی و فرعی مرتبط با این رویکرد طراحی بپردازد. به گونه‌ای که این مؤلفه‌ها در قالب یک مدل ارتباطی تبیین گردد که در واقع هدف پژوهش نیز است.

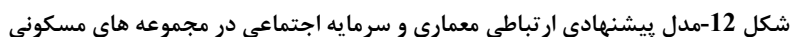

Fig. 12-Proposal model of communication between architecture and social capital in residential complex

- ⁷ Herbert spencer
⁸ Linton
⁹ Luckman
¹⁰ Lawshe
¹¹ Merton
¹² Radcliffe-Brown
¹³ Schaffle
¹⁴ Talcott Parsons

منابع

Asefi, M, and Imani, E, (2014), Rooting and understanding trust formational factors of the spirit of Iranian architecture past in over time, originality of the past, novelty now, Tehran, Urban identity journal, 19(8): 63-76. Available at: http://hoviatshahr.srbiau.ac.ir/article_5682.htm l.

Alvani, A, SHirvani, A, (2004), Social capital, pivotal principle of development, Tadbir monthly journal, Tehran, 147: 16-22. Available at: <https://fa/article/146189>.

Aleini, M, (2012), Social capital in Islamic theaching, Qom, Book store statute. Available at: <http://www.sid.ir/fa/journal/viewpaper.aspx=112357>

Borgatti, s.p, jones, C, and Everett, M.G. (1998). Network measures of social capital. Connections, 21(2), 27-36.

Bourdieu, P, (1972), Out line of a theory of practice, Cambridge: Cambridge university press.

Brehm, j and Rahn, w, (1997), Individual Level Evidence for the causes and consequences of social capital. American journal of political science, (41):888-1023.

Coleman, J, (1998), Theoretical social foundations, Translate by: Sabouri, M, Tehran, Ney publishing. Coleman, J, (1999), Theoretical social foundations, Traslate by: Sabouri, M, Tehran, Neypublishing. Availableat: <http://www.adinehbook.com/gp/product/6005546613>

Durkheim, E, (1895), The Rules of the sociological Method. London: Macmillan, (1982).

Durkheim, E, (1893), The Division of London in society, London: Macmillan, (1984).

Ebrahimi, S, Eslami, S.GH, (2010), Iranian architecture and urban planning intransition period, Urban identity journal, Tehran, 6(4):3-14.

نتایج تحقیق حاضر نشان می دهد که با وجود تعدد سکونت افراد در مجموعه های مسکونی و چندفرهنگی بودن ساکنان و همچنین میزان برخورداری متفاوت افراد از شاخصه های سرمایه اجتماعی، کلیات مدل ارتباطی تبیین شده از دیدگاه صاحب نظران مورد تأیید قرار گرفته است. در مورد تأیید سرمایه اجتماعی بر فعالیت های ساکنان در فضاهای باز و همچنین مشارکت در جهت ارتقاء کیفیت محیط جمعی، با توجه به مدل تبیین شده و نظرخواهی انجام شده یافته ها حاکی از آن است که بین سرمایه اجتماعی و فعالیت های شبکه های غیر رسمی افراد رابطه مستقیم وجود دارد. یعنی با افزایش و همبستگی مؤلفه های سرمایه اجتماعی در میان ساکنان زمینه های کیفیت و رضایتمندی در ارتقاء عملکرد فضاهای عمومی افزایش می یابد. بنابراین فرضیات تحقیق تأیید می گردد. با توجه به تعاریف و تحقیقات و پیشینه انجام گرفته در مورد سرمایه اجتماعی و دیدگاه های مهم آن در رابطه با تعاملات افراد طبق نظریات پاتنام و . . . سرمایه اجتماعی تأثیر مستقیم بر روابط اجتماعی افراد در مجموعه های مسکونی می گذارد که به نوعی همبستگی میان مولفه های مدل تبیین شده با نظریات پیشین مشاهده می گردد.

هنجارها و ارزشهای اجتماعی، با تأثیرگذاری بر رفتارهای ساکنان و ارتقاء حس مسئولیت پذیری و انتظارات همسایگان از یکدیگر می توانند راهکاری برای افزایش مشارکت های عمومی و همچنین کاهش مسائل اجتماعی در مجموعه های مسکونی به شمار آید. ارتقاء سطح شاخص های سرمایه اجتماعی افراد، می تواند در فرایند تولید محصول و توسعه، برنامه ریزان و طراحان را در طراحی مجموعه های مسکونی به سوی هم افزایی و همخوانی، هم به لحاظ شکلی و هم محتوایی (اجتماعی) به عنوان یک کلیت واحد معماری و شهری سوق دهد.

پی نوشت

- ¹ Berger
² Commons
³ Davis
⁴ Emile Durkheim
⁵ Francis Fukuyama
⁶ Hegel

sociological theory and modern society. New York, NY: The free press.

Putnam, R, (2000), Bowling Alone: The collapse and Revival of American community. New York: Touch stone Books by simon and Schuster publisher.

Available at: <http://www.amazon.it/Bowling-alone-collapse-american-community/dp/0743203046>

Putnam, R, (1995) Tuning in, tuning out. The strange disappearance of social capital in America. Political science and politics, (28): 664-683.

Putnam, R, (2001), Democracy of modern traditions, Translate by: Delfrouz, M.T. available at: <http://www.adinehbook.com/gp/product/6005546613>

Piran, P, (2006), Conceptual footer and conceptualizing social capital with emphasis on the Iranian situation, Welfare social, scientific and research journal, (23): 9-44.

Piran, P, (2006), Investigating iranian social issues (Study of Iranian social issues), Tehran, Payame noor university.

Rafieyan, M, Molavi, J, Poortehreani, M, (2011), Measuring the quality of urban environment in new cities, Case study: Hashtgerd new city, Planning and space preparation journal, (3): 20-38.

available at: <http://ensani.ir/fa/article/304050>

SHarifian sani, M, (2001), Social capital: Basic concepts and theorical frame work, welfare social, Scientific and research journal, Volum 2.

Sadeghi, A, Panahi, N, Zare, P, (2018), Explaining the components affecting citizen participation in urban public space as a social dimension of sustainable development. Case study: shiraz city, Sustainable architecture and urban planning journal, 6(2).

Tajbakhsh, K, (2005), Social capital, trust, democracy, development, translate by: KHakbaz, A, and, Pouyan, H, Tehran, SHirazeh publishing. 19(8): 63-76.

Zahedi, M.J, SHirani, M, Alipour, P, (2009), The relationship between social capital and social welfare, Welfare social, Scientific and research journal, Ninth year, volum 32.

http://refah.user.ac.ir/bronse.php a_id=1870

Fukuyama, F, (2001), End of order and social capital and its preservation, translate by: Tavassoli, G, iran society publishing, Tehran, First edition.

Available at: <http://www.gisoom.com/gp/product/9648161816>

Field, john, 2003, social capital London and New York: Rout ledge Taylor and Francis Group.

Field, J, (2007), Social capital, translate by: Ghaffari, GH, and Ramezani, H, Tehran, Kavir publishing.

GHaffari, GH. R, (2004), Social trust in iran, Tehran, Ministry of culture and Islamic guidance publishing.

Giddens, A, (2006), Consequences of modernity, Translate by: Salasi, M, Tehran, Center publishing.

Available at: <http://www.gisoom.com.cdn.ampproject.org/v/s/www.gisoom.com/book/1954276>

Hafeznia, M.R, (2018), An introduction to the research method in humanities, Tehran, Samt publishing.

Lawshe, C.H, (1975), A quantitative approach to content validity. Personnel psychology, 28(4), 563-575.

Lin, N, (2001), Social capital. Cambridge, Cambridge university press.

Mehdizadeh, J, (2006), Sustainable urban development strategic planning (Recent global experience and its position in iran. Deputy of architecture and urban planning publishing, Ministry of house and urban planning, Tehran, First edition.

Available at: <http://mehreganbook.ir/cat/10664-16748-9786006248165-html>

Parsons, T, (1975), The present status of structural-functional theory in sociology.

Parsons, T. (1945), The problem of controlled institutional change, in T. Parsons Essay in sociological Theory, second Edition. New York, NY: The free press, 1954.

Parsons, T, (1960), Durkheim, s Contribution to the theory of the integration of social system in T. Parsons,